

MŰHELY

Fleck Gábor–Virág Tünde

HAGYOMÁNY VAGY ALKALMAZKODÁS, AVAGY GILVÁNFA KÍVÜL-BELÜL *

Jelen cikkünk egy kutatási téma egy részletének feldolgozása.¹ Célunk az, hogy néhány állítást megfogalmazzunk, amelyeket a további lépések megtételéhez elengedhetetlennek tartunk. Mindenekelőtt arra keressük a választ, milyen szempontok befolyásolják egy közösség társadalmi sikerességét.

A kutatás maga egy beás közösségben folyt, kapcsolati rendszerére, nyelvhasználatára, a közösségen belüli viszonyokra, az ezekből és a társadalmi, térbeni elhelyezkedésből adódó különbségekre koncentrált. Ez az írás egyrészt vázlatos történeti leírása a falunak, illetve a közösségnek, másrészt megpróbál képet adni egy etnikailag homogén ormánsági aprófalú jelen helyzetéről, a kialakult helyzet társadalmi, gazdasági okairól.

E cikk alapvető állítása az, hogy a peremhelyzetben élő társadalmi csoportok integrációja, beilleszkedésük a társadalomba mindig részleges, marginális integrációt jelent. A társadalom peremére szorult rétegek számára a lehetőségek igen szűkösek a beilleszkedésre. Csupán a kialakult társadalmi szerkezet „réseibe”, a mások által el nem foglalt helyekre van lehetőségük beáramlani. Ilyen lehetőségek voltak a magyarországi cigány lakosság számára például az 1950-es évektől a nehézipari segéd- és betanított munka, a mezőgazdasági segédmunka, a mindenféle idénymunkák, az építőipari és más fizikai jellegű, képestitést nem igénylő munkák, vagy a korábbi időszakokra jellemző, a cigánysággal foglalkozó szakirodalom többségében tradicionálisnak tartott foglalkozások, amilyen a teknővájás, kosárfonás, vályogvetés, lókereskedés stb. Mindezekből számunkra az következik, hogy ezek nem annyira tradíciók, mint inkább alkalmazkodási stratégiák. Ennek a gondolatnak ma különös aktualitása van, mivel a politikai, gazdasági modellváltás időszakát éljük. A társadalom újrarendeződése viszonylag lassú folyamat. A marginális helyzetben élők számára az integrálódás esélye csak akkor adatik meg, amikor a társadalmi szerkezet már valamennyire rögzült, helyreállt. Ekkor válnak láthatóvá azok a strukturális

* Kutatásunkat az MKM Párbeszéd Programja és a Soros Alapítvány támogatja.

„rések”, amelyek a peremhelyzetben élők számára elérhetőek. Egy korábbi szerkezetben racionális, azóta érvényét veszített alkalmazkodási stratégia fennmaradását tehát nem annyira a tradíciók továbbélése inkább egyfajta strukturális tehetetlenség magyarázza.

A „cigány” elnevezést kizárólag a külső társadalom termékének tartjuk, és mint ilyet használjuk. Ez azt is jelenti, hogy a meghatározás a legkevésbé sem független az adott társadalmi kontextustól. Hogy egy adott társadalomban ki számít cigánynak, kit tekintenek annak, véleményünk szerint igen erősen strukturális okokra vezethető vissza (Ladányi–Szelényi 1997).

Kutatásunk helyszíne az ormánsági kis falu, Gilvánfa. Pécestől délnyugatra fekszik, körülbelül 350-en lakják. Az itt élő családok több mint 90 százaléka beás cigány. Baranyának ez a része egymáshoz igen közel fekvő aprófalvakból áll. E falvakat a beás lakosság arányának mértéke szerint három kategóriába soroltuk:

1. *Csaknem tisztán beás falvak:* Gilvánfa, Alsószentmárton, Piskó, Pálmajor,
2. *Beás többségű falvak:* Siklósbodony, Siklósnagyfalu, Adorjás, Kórós, Gerde, Marócsa, Sósvertike, Téseny, Gyöngyfa, Ózdfalu, Besence, Kisasszonyfa,
3. *Ahol a beások aránya em éri el a lakosság felét:* Magyarmecske, Csányoszró, Vajszló, Sumony, Nagycsány, Páprád, Bogádmindszent, Baksa, Magyartelek.

Az utóbbi kategóriába tartozó falvak sok esetben a gilvánfaiak mobilitási törekvéseinek célpontjai. Sellye és Szentlőrinc pedig mobilitási szempontból elérhetetlen távolságra lévő városoknak számítanak ma már. A gilvánfaiak rokonságának nagy része a falu társközségeiben található.

Kik azok a beások?

„Nagyságos Alispán Úr! Alázatosan alulírottak nem vagyunk vándor czigányok, hanem vagyunk munkás, dolgos emberek, akik, míg az ősidőktől űzött teknővájásra szükséges fát megszerezhattuk, egy helyen élve ez által szerzett keresményből tartottuk fenn magunkat, s még most is, ha ez iparhoz szükséges fát megkaphatjuk, azt folytathatjuk, abból élünk. De ez iparhoz alkalmas fa többnyire elfogyván, oly helyen igyekszünk letelepedni, ahol napszámot az év minden szakában kaphatván, nyomorult életünket tengethetjük...”²

Mint általában a cigánynak tekintett csoportokkal kapcsolatban, itt is felvetődik az eredet kérdése. És itt sincsenek igazán kielégítő magyarázatok. Sőt, a beások eredeti származási helye, ha lehet, még bizonytalanabb, mint az egyéb cigánynak nevezett csoportok esetében ez elmondható. Nem kívánjuk ezt a kérdést mélyrehatóan boncolgatni, csupán amennyire ez témánk kifejtése érdekében szükséges. Azt azonban jelezni szeretnénk, hogy erre vonatkozóan inkább csak feltételezésekre vagyunk kénytelenek támaszkodni, mivel interjúink és az általunk ismert, beásokkal foglalkozó kutatások sem mennek vissza a román határon túlra.

A feltételezés tehát az, hogy e csoport, mielőtt elindult volna Magyarország felé, huzamosabb ideig Romániában élt. Ezt bizonyítja az általuk beszélt nyelv is, mely a román nyelv egyik dialektusának régi, nyelvújítás előtti formája. Maga a beás szó nyelvükben (bâjas³) bányászt jelent, mely utalhat eredeti, Romániában űzött foglalkozásukra. Olyan módon ragadhatott ez rájuk, mint ahogy magyarul gyakran illeték őket a „teknővájók” címkével, míg ez volt a meghatározó foglalkozás körükben. Baranyába két irányból érkeztek. Egyrészt a mai horvát és szerb területekről, másrészt Somogyból (Havas 1994). A beások nagy része ma a dél-dunántúli megyékben lakik, szinte kizárólag községekben. Országosan a cigány lakosság mintegy 8 százaléka román nyelvű (beás).⁴ Baranyában és Somogyban az ott élő cigányok többségét ők teszik ki. Ezen etnikai kategórián belül is megkülönböztetünk három alcsoportot: a muncsánokat, a ticsánokat és az árgyelánokat (Szalai 1997). A többséget az úgynevezett árgyelánok teszik ki. Gilvánfán is ők élnek. Ha a fiatalabbakat kérdezzük etnikai hovatartozásukról, leginkább a „beás” elnevezést használják. Az idősebb generáció tagjai azt a választ adják, hogy ők oláhok. Korcsoportoktól függetlenül használják azonban a „cigány” kategóriát, ha a nem cigányokkal szemben kell meghatározni önmagukat. E két utóbbi megnevezés nyilvánvalóan onnan ered, hogy a „külső társadalom” melyiket alkalmazta rájuk. A Gilvánfán egykor élt parasztok inkább az „oláh”-ot, mely áttételesen a beások által használt román nyelvre, illetve eredetükre utal.⁵

„Mi ilyen román nyelvet beszélünk. Onnan jöttünk. Már eredetileg. Ezért hívtak minket olájoknak” (B. Gyulánéval készült interjú).

Feltételezhetően a cigány elnevezés később vált csak igazán használatossá e vidéken; attól az időszaktól, amikor a cigányság mint társadalmi probléma, a cigánypolitika, ennek országos szintű határozatai, érvényesítése a környéken is konkrét formában megjelentek. Maga a fogalom, mint az a korábban idézett levélből is kitűnik, használatos volt ugyan, de a falvakban élő parasztok, akik közvetlen kapcsolatban álltak a teknővájókkal, rájuk vonatkozóan nemigen használták.

Párhuzamosan azzal a folyamattal, melyben az eredeti csoporttudat egyre gyengül a beásoknál a közösségek funkciótlanává válásával, a külső társadalom által meghatározott identitás-kép erősödik az itt lakók tudatában. Beás vagy diku-unturos⁶ csoport-hovatartozás helyébe tehát erősen stigmatizált, nem-cigányok által meghatározott, kizárólag a társadalom alatti léthelyzetre, az ebből következő életvitelre utaló kategória lép. Egy gilvánfai fiatalemberrel – aki gyermekkorában egy részét nevelőszülőknél töltötte – készült interjú erre világít rá.

„– Hát azt, hogy már mint gyerek éreztem, hogy ez a cigány szó ez valami nyomasztó, mert amikor kimondták rám, hogy cigány, belülről féltem. Volt bennem ilyen félelemérzet. Hát nem tudom, hogy miért. Szóval most már tudom, hogy a ... , mert nem tudom, elfogadtam azt magamnak, hogy nem vagyok annyi, mint egy magyar gyerek, hogy kevesebb vagyok. Szerintem azért van ez, hogy elfogadtam magamba, hogy nem vagyok több, mint a másik. Vagyis hogy nem vagyok egyenlő a másikkal. És amikor kimondták azt a szót, hogy cigány, néha még most is azért

fölkapom a fejem, hogy kimondta azt, hogy cigány, de most már gondolkodok, hát miért, hát az vagyok. Mi a francnak titkolózzak, vagy mit tudom én. Hát úgysem leszek én már magyar soha, nem is akarok lenni, mert az vagyok, ami vagyok, nem? És azért fölkapom még most is a fejem, hogyha cigányról beszélnek, de akkor már nem a cigány szó érdekel, hanem, hogy mit mondanak a cigányokról.

– És a Ricsi hogy fog felnőni?

– *Hát, mint egy cigánygyerek. Azért úgy élünk most, mint egy cigány, de...*

– Mit jelent az, hogy úgy éltek, mint egy cigány?

– *Hát, mint egy rendes cigány. Szóval nálunk nincsen angol WC, nincs fürdőszoba, mint a régi cigányok, úgy mosakszunk, úgy tisztálkodunk.*

– De ezek szerint a cigány az azt jelenti, hogy...

– *...nincsen luxus, mint egy átlagos magyarnál. Szóval akik úgy jobban élnek. De nyilvánvaló, hogyha én is jobban élnék, akkor nekem is volna egy fürdőszobám és nem azért... Mert cigánynak is lehet szerintem fürdőszobája, ha kicsit módosabban él, mert ugye a tisztaság az sosem árt. A cigány is belátja ezt szerintem. Szóval azért mondom, hogy úgy élünk, mint egy cigány, mert messze innen vagyunk, na. A cigány az általában szegény. Nem járul úgy, a munkanélkülieknek a száma is a cigányságban van igazából, szóval úgy százaléka.*” (P. J./unturos)

A beszélgetésrészletből kiviláglik, miként határozódik meg a cigány szó jelentése, mire az az eredeti, érintett csoport tudatába visszajut. A többségi társadalom alapvetően kirekesztő, megkülönböztető, erősen általánosító és stigmatizáló módon tekint erre a csoportra. Cigánynak lenni ma egy beás számára is egyértelműen a társadalomalattiságot jelenti elsősorban. A beás vagy szűkebb közösségi, valódi etnikai csoport-hovatartozás helyett marad tehát a kívülről meghatározott, a közönség szempontjából diszfunkcionális, mintegy bélyegként használt elnevezés.

Véleményünk szerint beásnak lenni nem feltétlenül jelent egységes életvitelt, azonos beilleszkedési sémákat, integrációs utakat. Esetükben sem beszélhetünk egyfajta tradicionális foglalkozásról és életvitelről. Megfigyeléseink szerint a különböző társadalmi elhelyezkedés és közeg a magyarországi megjelenésekor bizonyos mértékig egységesnek tekinthető etnikai csoportot igen nagy mértékben differenciálja, a különböző lehetőségekkel rendelkező csoportok számára teljesen különböző integrációs utakat nyit meg. A beások Magyarországon, mint arra már utaltunk, elsősorban teknővájásból éltek, mely egyfajta erdei telepi életformát kívánt. A nyersanyag és az értékesíthetőség miatt azonban viszonylag gyakori vándorlásra kényszerültek. Már korábban is arra törekedtek, hogy olyan területen hozzák létre telepeiket, ahol a famunkákon kívül a mezőgazdasági munkákkal ki tudták egészíteni jövedelmüket, a háború után a teknővájás azonban egyáltalán nem nyújtott biztos megélhetést, ami a beásokat helyben maradásra készítette. Azt gondoljuk, hiba lenne a teknővájás és a vándorlás kapcsán tradicionális tevékenységről vagy életformáról beszélni. Legfeljebb az előző kor gazdasági feltételeihez való alkalmazkodásról, annak emlékéiről lehet szó. Ezt igazolja némiképp az etnikai csoport elnevezése is, mint arra már szintén utaltunk. Olyan csoport esetében, amelynek

neve bányászt jelent, helyes-e a teknővájásról mint „tradicionális” foglalkozásról beszélni? Ha pedig ezt megkérdőjelezzük, beszélhetünk-e a vándorlásról mint „tradicionális” életformáról. Szerintünk itt az előző korszak gazdasági feltételeihez való alkalmazkodás néhány elemének fennmaradásáról van szó, mely fennmaradás a társadalomalattiság következménye, hiszen valóban igazodni az adott társadalmi és gazdasági helyzet feltételeihez csak a társadalom részeként lehet. Tradicionális beás életvitelnek, illetve beás foglalkozásnak tekinteni a fentieket véleményünk szerint azért problematikus, mert semmi mást nem jelent, mint az előző helyzethez való alkalmazkodás maradványait.⁷ Az, hogy Gilvánfán viszonylag későn szűnt meg ez a megélhetési forma, szintén megerősíti véleményünket. Alsószentmárton példáját szeretnénk felhozni, ahol a beások a teknővájást jóval korábban elhagyják, mivel lehetőségük adódik piacképesebb foglalkozás elsajátítására (kosárfonás). Gilvánfán azonban a kép ebből a szempontból másként alakul. Távobabb élnek itt a beások a falutól, mint Alsószentmártonban, ilyenformán a falu paraszt lakosságával való kapcsolatuk is jóval gyéresebb. Ezenkívül Gilvánfa környékén két olyan csoport él, melynek társadalmi és térbeli elhelyezkedése némileg eltér egymástól. A faluhoz közelebb élő csoport gyorsabb, a távolabb élők lassúbb közeledése, integrálódása is arra utal, hogy a társadalomhoz közelebbi helyzetben jóval könnyebb megfelelni az adott korszak feltételeinek. A kirekesztettség, társadalmon kívüliség tartósíthat korábbi állapotot, de ez az állapot nem értelmezhető az adott népcsoport sajátjaként. Derdák Tibor egy helyütt arról ír, hogy a beások összetéveszthetetlenek más cigány népcsoportokkal, mert „nem jósolnak, nem zenélésből és nem kereskedésből élnek. Nem értenek a vályogvetéshez, szegkovácsoláshoz, üstfoltozáshoz. Annál jobb favágók, annál szorgalmasabb mezei munkások vannak köztük, s az öregek még a teknővájásban, gombaismeretben, kosárfonásban is mesterek. (...) Nem jellemző rájuk a túlzott élelmesség, hetven-nyolcvan százalékuk egyszerű falusi ember, aki idővel inkább önellátó paraszttá válna, mintsem hogy valaha is kockázatos anyagi vállalkozásokba fogjon” (Derdák 1992).

Ezzel az állásponttal szemben néhány példával szeretnénk illusztrálni, mennyire különböző integrációs utakat járnak be a különböző környezetben élő beás csoportok:

– Gilvánfáról és Kisasszonyfáról néhány férfi egészen a kilencvenes évekig a Pécsi Volán alkalmazottja volt, mint buszsofőr. Ebben az időszakban ők házakat építettek. Családjaikban a szakmunkás végzettség szinte általános. Egykori pécsi munkahelyüknek köszönhetően kiterjedt kapcsolati hálójával rendelkeznek, amely a mai napig megkönnyíti megélhetésüket.

– Bogyszlón, ahol szintén beások élnek, az ottani családok a gilvánfaiaknál jóval korábban elindultak az integrációs úton. E korábbi korszak viszonyai folytán nagy részükből zenész lett. A falu paraszt lakosságával viszonyuk oly mértékben kiegyenlítődött, hogy komaságba kerültek. A beás gyerekek keresztszülei református parasztok voltak, így a bogyszlói beások huszonéves generációjának nagy része ma református. Igen magas arányban érettségizettek. A többség paraszti életformát

él, földjeik vannak, állatokat tartanak. A régi cigánytelep helyén laknak ma is, de felújított, modern házakban.

– Hidason, szintén vegyes lakosságú területen, viszont a paraszt családokkal a mai napig egyfajta kliens–patronusi rendszerben élnek az ottani beások. Megvanak a „kedvenc cigány családok”, amelyeket rendszeresen visszahívna kerti munkákra cserébe ruháért, élelemért.⁸ Egy telepszerű részen élnek a faluban, kicsi, rossz állapotú házakban, kertjük egyáltalán nincs. A továbbtanulás az itteni beás fiatalokra a legutóbbi időkig egyáltalán nem volt jellemző.

– Adorjánban, a Vajdaságban szintén élnek árgyelán beások. És ugyanúgy magyar paraszti közegben. Ott a telepről elindult a faluba áramlás, és erőteljes gazdagodás néhány család esetében. Az integrációs út itt is merőben eltér az eddigiektől. Néhányan összeszedték a környékben fellelhető papír-, üveg-, műanyag- és fémhulladékokat, és ennek értékesítéséből kezdtek el gazdagodni. Ma jó néhány család a faluban él, a magyar házak között épít magának többszintes villát és teherautóval járja a környéket eladó hulladékért. A továbbtanulás itt sem jelenik meg mint az előrejutás útja. A kereskedés viszont épp ezt szolgálja.

Mindezek a példák jól illusztrálják, hogy a beás származás egyáltalán nem határozza meg az integrációs utakat, hanem sokkal inkább az adott gazdasági, társadalmi helyzet és a benne pillanatnyilag elfoglalt pozíció a meghatározó. Kemény István írja, hogy „Nem hiszek az életforma konzervatizmusában. Nem hiszek abban sem, hogy a ÈtudatÇ elmarad a lét mögött, hanem azt gondolom, hogy amíg van gang, galeri, telep, tradicionális életmód stb., az azért van, mert tagjainak nincs jobb lehetőségük.”⁹

Gilvánfa

Gilvánfa „régi magyar falu, melynek Harasztyak voltak ősi tulajdonosai. Haraszty Ferenc hagyatékából előbb leányai, majd az Istvánffyak tartották magukénak. A török uralom alatt Istvánffy leányának jegyajándékaként Draskovics grófé lett. A birtokrendezés után kincstári birtok lett. 1775 után gróf Batthyányaké volt. Lakosai földművelők voltak; a magyar lakosság ma is az”.¹⁰

Ma már a lakosság négy-öt főt kivéve beás származású. A jelenlegi nagyszülők szüleik életéről beszélve még a vándorló életmód néhány jellegzetességéről számolnak be, illetve a letelepülés mozzanatait beszélik el. Ez utóbbi Gilvánfa esetében körülbelül a második világháborút megelőző időszakra tehető. Ez idő tájt környékén a ma Gilvánfán élő beások egy csoportja felépíti az úgynevezett Géza-telepet a falutól délre fekvő területen, az erdőben. A másik csoport tagjai, akik feltételezhetően a múlt század végén érkeznek ide, a harmincas években a falutól északra fekvő, műút melletti területen építik fel házaikat. Ezt a telepet Vethelnek hívták, ami utalhatott arra, hogy a területet, amelyre gunyhóikat felhúzták, előzőleg maguknak megvásárolták.¹¹

A két csoport viszonylag sokáig erősen elkülönült egymástól. Az egyik, az erdei telepen élő csoport az északon, Vethelen élőtől a dikujesty¹², a másik a Géza-telepiektől az unturosok¹³ elnevezést kapta. E csoportmegjelölések használata kizárólag gilvánfai jelenség. A mai napig számon tartják, ki diku, ki unturos család leszármazottja. A hovatartozásra egyébként a családnevek is utalnak. Az Orsósok általában az egykori dikuk, a Palkók, Ignácok, Bogdánok, Csonkák pedig az unturosok utódai Gilvánfán. E megkülönböztetéseken kívül léteztek még más alcsoportok is. Ezek az úgynevezett vigák (vigá). Magyarul a faj, fajta, nagycsalád fogalmakat használják erre (vö. Szalai 1997). Ezek a beások között férfi ágon számon tartott leszármazási kategóriák. Sokáig megfigyelhető volt a szigorú endogámia (dikukon, illetve unturosok körében) és exogámia (vigák között) e csoportoknál. Diku lány nem mehetett hozzá unturos fiúhoz, másik családból valót kellett választania magának, illetve a szülők vagy a családhoz tartozó idősebbek döntését kellett elfogadnia. Az alábbi interjú egy jelenleg ötvenes éveiben járó emberrel készült, aki felnőttként, már a hetvenes években költözött ki az erdei telepről.

„– Hiába azt mondom, mint most – ne haragudjon, ha így kimondom – azt mondom téged szeretlek, gyere énhozzám, mert akkor az apám megölt volna. Magyarul nem lehetett összekeverni.

– És unturos lányt el lehetett venni feleségül?

– Nem lehetett, azt se lehetett. Avval nem lehetett összekeverni.

– Azt miért nem?

– Mert külön faj voltak.

– Mit jelent, hogy külön faj volt?

– Hogy maga – ne haragudjon, hogy így mondom – maga magyar, én magát nem vehetem feleségül. És az unturos is más.

– Milyenek voltak az unturosok? Azok másmilyenek voltak?

– Külön faj volt.

– De azok is cigány emberek, azok is beások voltak, akkor miben különböztek?

– Csak nem lehetett összekerülni velük. A mi fajunk nem mehetett máshová.” (O. József /diku)

Az unturosok a faluhoz jóval közelebb éltek már első letelepedésük alkalmával, mikor a Vethel volt lakhelyük. Valószínűleg nem véletlen az elnevezés sem, amit a dikuktól kaptak akkoriban. A „zsiros” jelzővel általában a jómódú parasztokat szokták illetni. Az, hogy az unturosok asszimilációs törekvéseit a dikuk irigykedő-felnéző, távolságtartó módon szemlélték, lehet a jelző hátterében.

Gilvánfától északra tehát néhány gunyhóból¹⁴ álló telep volt (Vethel), ahol az ötvenes évekig éltek az unturosok. E terület a faluhoz igen közel esik, az utolsó parasztháztól néhány tíz méterre, a szántó mellett. Ezt a telepet 1955-re teljesen felszámolták. Ekkor néhány család egyenest beköltözött a faluba, ahol készpénzért és OTP-segítséggel vásárolt házat a kiköltöző parasztoktól. A Vethelen élt családok nagy részét azonban az újonnan létrehozott Varga-telepre költöztették. A Gilvánfától délre fekvő erdőben pedig, a községtől mintegy két-három kilométerre

egészen 1972-ig éltek díkuk a Géza-telepen felhúzott gunyhóikban. E telepekről, felszámolásukról, az új telep létrehozásáról a már idézett Varga János krónikás így ír 1972-ben:

„A község déli részén fekvő állami erdőgazdaság területén, tehát az erdőben az úgynevezett Géza-telepen ezelőtt 2 éve még 15 cigánycsalád élt meglehetősen embertelen körülmények között. Az állami intézkedések és a községi közös tanács együttes erőfeszítése révén, a telep 1972. évben teljesen felszámolódott. Lakói egy része az úgynevezett Varga-telepre, más része valamelyik községbe telepedett le.

Említést érdemel, hogy a felszabadulás előtt a cigány lakosság a község északi részén a falu mellett, közvetlen a műút mentén élt összetákolt, helyes értelemben vett kunyhókban. Ezek a kunyhók rendszertelen építésük folytán még elszomorítóbb látványt nyújtottak, nem beszélve arról, hogy illemhely sem volt, az egészségügyi követelményeknek a legalapvetőbb elemei sem voltak meg. Ebben az időben innen kerültek ki az ingyen munkások, vagy ahogy a hagyományok említik, hulló almáért, aludttejért dolgozók, emellett egy nagy része kéregetésből él.

Pártunk, államunk jóvoltából sor került a fentebb említett ösztönösen létrehozott »telep« felszámolására. De ehhez igen sok köze volt az akkor még önállóan működő községi tanácsnak, Varga János tanácselnöknek jó hozzáállására.

A »telep«, mint említettem, 1955-ben megszűnt. Ezzel az intézkedéssel egy csapásra megváltozott a cigány családok életkörülménye.

A község északi (déli) részén OFA földből kimért kb. 7 kh terület igénybevételevel új telep lett kijelölve. Bár meg kell említeni, hogy a cigány lakosság körében ez nem talált egyértelműen megértésre. Próbáltak ellenállni, féltek az újtól, mert itt is érvényesült az az emberi szemlélet, hogy nehéz megválni a régitől, még sok esetben akkor is, ha az embertelen körülményeket nyújtott számukra. Az itt felépült úgynevezett Varga-telep, amely nevet a cigányság közkívánatára Varga János VB-elnökről adták, emberibb körülményeket teremtett. Bár a felépült házakat nem lehet egyértelműen háznak nevezni, inkább a ház és kunyhó közt valami »lakhatási alkalmatosságnak«, de egy lényeg mégis van, az, hogy szilárd anyagból épültek, sorba vannak, tehát rendezettebb a korábbinál. A lakások túlnyomó többségében 1 szoba-konyha van. Ha kezdetleges is, de illemhelyek is épültek, anyaga legtöbb esetben fonás és sárral tapasztott, de van napraforgósár és egyéb anyaggal épült illemhely is. A kis házak végében a kis veteményes kerteket megművelik, ma inkább tért hódít az állattartás, ez leginkább sertés. Nem véletlenül említettem, hogy az új cigánytelep létrehozása alapjában változtatta meg a cigány családok életkörülményeit.

A felépült kis házak szobáit, ha nem is új, de régi bútordarabokkal igyekeznek berendezni, mind több a rádió, televízió, hisz a telep két részben: 1965-ben és 1971-ben villamosítva lett.¹⁵

Az 1961-es párthatározat, mely a cigány származásúak integrálódása feltételeinek megteremtését volt hivatva elősegíteni, helyi alkalmazását tekintve abból állt, hogy két, egymással közösséget nemigen vállaló csoportot, mely egymástól mintegy

öt-hat kilométerre lakott és akiknek kapcsolatuk egymással nem volt sokkal szorosabb a parasztokhoz fűződő viszonynál, a falu határától mintegy egy kilométerre lévő területre költöztetik, ott létrehozva számukra egy „CS”-lakásokból álló telepet. A Varga-telepnek is van azonban két része. Az egyik merőleges a műútra (kétsor), a másik annak szélén, a töltés alatt helyezkedik el (egysor). A kétsorra költöztek az unturosok az ötvenes évek végén, az egysorra a dikuk a hatvanas-hetvenes években. A kétsor ma szemmel láthatóan rosszabb állapotban van, a házak nagy része már ledőlt, a többi is dűledezik. A mai helyzet azonban a korábban fordított helyzet következménye. Az unturosok az új lakhelyre egyrészt jóval korábban költöztek, másrészt a házakat maguk építették, többségét vályogból, ezzel szemben a dikuk többségének kéthelyiséges téglaházát az akkori tanács építtette a hatvanas évek végén, hetvenes évek elején. Az unturosok költöztetésük előtt jóval közelebb éltek a faluhoz, a dikuk viszont az erdei telepről beköltöztek a faluhoz eddiginél jóval közelebbi területre. Ugyanakkor a még Gilvánfán élő unturos származású családok többsége ma már a faluban él, a telepen pedig mind az egysor, mind a kétsor lakossága e származási szempontból vegyes.

Különbség és azonosság

Dikuk és unturosok némileg különböző életutat jártak be eddigre, vagy ha úgy tesszük, az integráció különböző fokán álltak már ekkor. A diku–unturos különbségtevés még ma is él a tudatban, bár ritkábban ugyan, de használatos is. Az eredeti származási kategória helyett azonban ma már leginkább az életvitelre, magatartásmódra utal. Az „unturoság” mobilabb, a megváltozott gazdasági helyzethez való jobb alkalmazkodást, a „dikuság” pedig a hagyományos életformához való szorosabb kötődést jelöli. De már nem családokhoz, hanem magatartásokhoz, életvitelhez kapcsolódik. Az alábbi interjúrészletek jelzik, hogyan viseltettek egymás iránt e csoportok korábban, és utalnak arra is, ez hogyan változott meg mára. Az idézetek után megjegyezzük az interjúalany származását, azaz hogy diku vagy unturos családból való. Ebben az esetben azonban e fogalmakat kizárólag eredeti, származásra utaló jelentésükben kell értelmezni.

– „Mi volt a különbség diku és unturos között?

– *Egyik se, csak hogy azok egy kicsit mocskosabbak voltak, mint tisztábbak. Azért mondtuk dikujésty.*” (B. B.-né/unturos)

– „Az a helyzet, hogy valamikor régen a dikuk – ahogy te mondd, meg én is így tudom – az erdőben laktak. Azoknak ilyen fákból állították össze a házakat. Az unturosok nem mentek be az erdőbe, hanem a telepen ők csinálták az első házakat. És ezzel – ahogy a mamám mesélte – lenézték egymást. Az unturosok mindig többre tartották magukat, mint a diku. Ez így van mai napig is. Pedig nem igaz az. Mi például az asszonnyal diku és unturos. Nálunk ez hülyeség. A szüleink ezzel szekál-

ták egymást. Az unturosi, hogy persze ti erdőlakók vagytok, meg egyéb, dikuk vagytok, ilyen elfajzott akárik.

– És maga a szó mit jelent, hogy diku meg unturos?

– Az unturos a zsíros, az a kövérebb, gazdagabb, a diku meg csóró, ilyen szedett-vedett, ágról vetett.” (B. J./unturos)

– „Ez a Géza-telep volt a diku, ez meg volt a zsírosak, unturos annyit tesz, zsíros. Egymást csúfolták így. Hogy minek, nem tudom. De egy biztos, hogy soha nem voltak olyan élelmesek (az unturosok), mint az erdeiek (a dikuk).

– Az unturosok mivel foglalkoztak?

– Ilyen semmirevaló akárik voltak, ilyen senkiháziak, nem jó munkások voltak. Ezek, akik az erdőben telepedtek le, ezek teknővájók voltak, favágók voltak, párjuk nem volt ilyen munkában. Ők (az unturosok) meg nem értettek soha semmihez. Amelyik meg értett volna, az is lusta volt. Ez az igazság.” (O. János/diku)

A behúzóadás

A következőkben arra szeretnénk rávilágítani, hogy a különböző gazdasági és társadalmi változások az integráció mértéke és a társadalmi elhelyezkedés tekintetében különböző helyzetben lévő, etnikailag azonban azonosnak tekintett két csoport esetében milyen különbségeket okoznak a feltételekhez való igazodásban, az életstratégiák kialakulásában, kialakításában. A Gilvánfán élő, korábban némileg különböző helyzetben lévő két beás csoportot szeretnénk közelebbről leírni a bejárt integrációs utak szempontjából.

A dikuk

„– Mesélte a papám, hogy »fiam, mindig úton voltunk«. Ha volt egy kordénk, ha volt lovunk, úgy is jó, ha nem, akkor meg ő húzta, a papa a kordét. Persze mikor megláttak minket a magyar gyerekek az utcán, szaladtak el, ki merre látott. »Minek, papa?« Ekkora hajunk volt, ilyen csutkaféle volt a haja, össze volt kötve, el tudod te képzelni, hogy hogyan néztünk ki?

– Merre vándoroltak?

– Ezek az országban mindenfelé. Például édesapám Kálmáncsán született, édesanyám Beremenden. El lehet képzelni, hogy a Dráva-széli ezek bejártak minden környéket. Minek? Azért, mert itt voltak szép kanadai nyárok, a puha fa, ez mind a fa után hajkurászott. Nem volt tsz, csak birtokosok voltak. Nagy gazdák. Ott elment, letelepedett az erdő szélén, megcsinált vagy 20 teknőt felesben egy gazdának. Megcsinálta felesben, eladta az ő részét, valamikor úgy adták el, hogy élelemre. Ilyen cserevilág-féle volt. A továbbiakban ők úgy üzletelték el a maguk tárgyát, amit ők megdolgoztak, hogy cseréltek. Kevésbé pénz, mert olyan volt, hogy liszt, bab, burgonya, amire szüksége volt, vagy szalonnát kaptak. Mikor befejezte a mun-

kát, továbbállt. A papa nagydarab ember volt, bírta a kordét húzni, húzta, ha volt lova, avval.

– Mikor telepedtek le ide a Géza-telepre?

– A háború időszaka alatt telepedtek le, annyit tudok. Mikor a háború megkezdődött, ők már itt voltak, mesélte apám. Itt robbantották fel a hidat az oroszok, akkor már itt voltak. Úgy húzták át anyámat a kanálison, megkötötték, és úgy húzták át a férfiak, nem volt híd, anyám úszni nem tudott, átdobták a kötelet, megkötötték a hóna alatt, elmerülni nem bírt, mert ők húzták. Itt is maradtak, itt is haltak meg a szüleim.” (O. János/diku)

A fenti interjúrészt jól rávilágít arra, hogy a vándorlás azon nyomban abba marad, mihelyt a teknővájás háttérbe szorul. Ez az életforma nem hagyományosan cigány vagy beás tehát, csupán adott feltételekhez való alkalmazkodás következménye. Amikor e feltételek átalakulnak és új helyzet áll elő, az új alkalmazkodási stratégiát is szül.

Ettől az időszaktól fogva csoportos mozgásról már nem beszélhetünk. A dikuk ettől kezdve a Géza-telepen éltek, az erdőben.

„– Említettem, hogy a Géza-telepen születtem, egy ici-pici kis kunyhóban. Heten voltunk testvérek. Ágyat 14 éves korom után láttam, ebben a pici kunyhóban volt két fából faragott deszka, szélesebb és két ilyen fára le volt verve az a deszka, hogy magasabban állt olyan 80 centire a földtől, ott aludt az édesanyám, édesapám, meg mindig a legkisebb gyerek. Az se volt egy kényelmes. Mi meg úgy aludtunk, hogy bevittünk szalmát vagy füvet, (...) bevittük a szalmát, valamilyen rossz rongyot, még nem volt egy érdemes lepedőnk se, egy rossz zsákot, vagy kabátot, ami volt, le lett terítve, rá egy más valamit, hogy ne bökje a bordáinkat az a szalma vagy az a fű. Tele volt bolhával. Ott aludtunk szépen sorban, mint a kékék a földön. Volt egy kis boglyas kemence beépítve abban a kunyhóban, azért nem kellett takaró, mert az a kemence egész éjjel tartotta a meleget. Iskolába onnan jártunk. Na most hogy jártam iskolába. Volt egy pár vagy két pár gumicipő, oldalt csatos, ezt felváltva vittük, hol a nővérem, hol a másik, hol én, vittük ezt a cipőt és így jártunk iskolába. Volt, amikor majdnem bokáig érő hó volt, mezítláb jöttem be, egy kilométer távolságra van ez az erdő, mezítláb jöttem be az iskolába. De volt, hogy nem tudtam jönni iskolába, mert ha volt cipőm, lehet, hogy nem volt nadrágom. De ha volt cipőm, nadrágom, akkor nem volt ingem, kabátom. Ilyen volt.” (O. János/diku)

Az erdő köré szerveződő tevékenységek a dikuk számára egyre kevésbé voltak jövedelmezők. A teknővájás folyamatosan elveszítette piacképességét. Az eredeti foglalkozás e csoportnál folyamatosan visszaszorult.

„– És akkoriban ilyen munkák, mint teknővájás, kanálfaragás voltak?

– A faterom tudott csinálni, de én nem.

– Nem tanította meg az apja?

– Dehogynem, engem megvert úgy, hogy borzasztó.

– Miért?

– Mert kilukasztottam a fenekit.

- Hogy ment egy ilyen tanítás?
- *Tapogatas után kell menni, kongás után. Mert ha nem kopogott, akkor ...*
- Hogy ment egy ilyen teknőnek a megcsinálása?
- *Annak különböz része van, mert három része van. Mert van egy teknő, annak a fia, ahhoz van egy unoka, ahhoz van egy kislavór.*
- És akkor az öregek így tanították a fiaikat? És ezt nehéz volt megtanulni?
- *Nehéz, nagyon nehéz.*
- Nagy botrány volt abból, hogyha elrontott egy ilyen teknőt?
- *Mondom, úgy megvert engem az apám, hogy azt se tudtam, hogy mi vagyok. Mert annak a kongása, mint annak, aki zenélt, mert én botfűlű vagyok a zenéhez, de ha én a teknőnek az ízét kongtam, annak meg kellett szólalnia, hiába. Mondom, hogy most nem tudok még egy főzőkanalat se.*
- Miért nem?
- *Mert mióta én megkaptam a magamét, azóta én nem csinálom.*
- Többet nem is próbálta meg?
- *Nem. Engem megvert apám, kész.*
- És a többi testvér, azok tudnak faragni, vagy tudtak?
- *Nem tudnak.*
- Akkor ez elég bonyolult mesterség volt.
- *Nagyon jó mesterség volt.*
- Akkor miért hagyták abba? Nem kellett a teknő? Nem lehetett eladni?
- *Dehogynem lehetett.*
- Akkor nem volt elég fa?
- *Mentek még vonatra is eladni őket.*
- És ezt pénzért lehetett eladni, vagy ezt is így élelmiszerért?
- *Nem, készpénzért.*
- Miért lett ennek vége?
- *Mert nem ment már.*
- Hogyhogy nem ment már? Nem lehetett eladni?
- *El lehetett volna adni, csak nincs faanyag. Abban az időben voltak faanyagok.*
- És akkor hogy volt, egyszer csak kivágtak egy fát, vagy az erdészet adott fát?
- *Az erdészet, a régi grófok, azok kiadták a fát, annak a harmadából vagy a feléből megcsinálták. Abból gazdálkodtak.*
- Az erdészet már nem adott ilyen munkát?
- *Az erdészet most már nincs, nincs neki ilyen fája.*
- Nincs ilyen vastag fa?
- *Nincs. Most a fiatalság kihalt. Még én is azt mondom, hogy nem értek hozzá.*
- Nem szerette volna megtanulni?
- *Dehogynem.*
- Csak nem ment?
- *Egyszer kikaptam, ezért nem tanultam meg. Nekem volt mindenkim, csinálta, de én nem csinálom tovább, mert nincs érzékem hozzá.” (O. József/diku)*

A piacát vesztett, ellehetetlenült teknővájást felváltják a különböző megélhetési módok. A diku családok többségénél megjelenik a „tarisznyázás” is, ami általában a nők feladata.

– „Mentem koldulni, fogtam a tarisznyát a hátamba, elmentem dolgozni a házaknál. Onnan kaptam kis zsírt, kis szalonnát, kis krumplit, egy kis borsót, ezt-azt, ami jött, úgy hoztam.” (O. M./diku)

„O. J.: Régebben anyád is. Az első feleségem megfogta a forgácsot, berakta szatyorba, és elvitte cserébe az asszonyokhoz.

O. Z. (fia): Mit kapott cserébe?

O. J.: Ami kellett, zsírt, szalonnát.

O. Z.: És fát tudatok eladni és az erdész engedte?

O. J.: Hát nem dolgoztam ott az erdészetnél? Nem volt abban az időben úgy, mint most.” (O. József/diku)

Érdemes figyelni arra, hogy azon kevés diku származású családnak az egyikénél, amelynek a korai időszakban (1960-as évek vége) lehetősége volt a faluba költözni, a megélhetési lehetőségek változásával, egyfajta nyitással hogyan változnak meg egyidejűleg az ambíciók is.

„– És a maga apja tudott még teknőt vájni?

– Természetesen, csak az tudott szépen dolgozni, igen. A Kis Györggyel ezek sógorok voltak, na most ennek a generációnak, ugye, ez valamikor nem nősülhetett meg addig, amikor legénygyerekek voltak, amíg be nem mutatták a vajdának, hogy márpedig ő meg tud élni. A bemutatkozás az volt, hogy a munkáját kellett hogy bemutassa, hogy igenis, ő megfelel a teknővájásnak, vagy bármelyik munkának. A főkérdés a teknővájás volt. Gyönyörűen dolgoztak az idősebbek.

Ha a ... Miskát nézem, Besencén lakik, az ott lakott. Akkor az édesapám, meg ez a Gyuri bácsi, meg az öregapám. Már ne is mondjam, azok mesterek voltak. Édesapámnak is olyan munkája volt, hogy doktoroknak meg ilyen nagy embereknek a kanáltól kezdve, a kisbölcsőtől kezdve, a gyerekeknek. De a munkája olyan volt, mint a rajz, ügyes kezű emberek voltak.

– És tanította magát teknővájásra?

– Tanított, még megvan a teknő, azon tanultam. De sajnos a teknő most van 30 éves teknő. Az após csinálta és megcseréltük kukoricára. Ahogy az após dolgozott, mikor meglátta az öreg, majdnem elvágta magát. Hazahoztuk a teknőt az udvarba, és akkor édesapám nekiállt, hogy rendbe hozza a teknőt, ahogyan kell, hát ő mester volt. Egyszer abbahagyta édesapám a teknőt, én meg belemásztam a teknőbe, és én is faricskáltam, látta, hogy én is belenyúltam, és akkor mondta, hogy gyere, megtanítalak a szarukapával vágni, mert összevagdald magad. Vigyázni kell vele, mert az ember térdét megnyomorítja, az nagyon egy éles szerszám volt. De hiába tanított engem, nem az én világom volt a teknővájás.

– Miért? Meg lehetett élni belőle, az apja is megélt belőle, nem?

– Már az én korosztályomba voltak vállalatok, nem kényszerültünk rá arra, hogy csak teknővájásból lehet megélni. Inkább fogtam az ásót, lapátot, elmentem szépen

kubikusnak. Mert tudtam, hogy havonta megkapok 10 forintot, és azért nem kell elmenni faluról falura, vagy vásárra, hogy még azt eladogassam. Engem már kevésbé érdekelt az, hogy teknőt csináljak. Nekem az álmaim mindig azok voltak, hogy motorom legyen, abban az időben nem voltak ilyen korszerű motorok, mint most. Csepelek, nagyon régi Csepelek, meg Danuvia volt, meg Simson. De az már nagy dolog volt, mikor erre Simsont láttunk. Nekem mindig az volt a vágyam, hogy mikor lesz már annyi pénzem, hogy vegyek egy motort.” (O. János/diku)

Az unturosok

Az 1940-es, 1950-es években az unturosok a falu közelében épített házakban éltek a „Vethelen”, egy szintén „öszönös telepen”¹⁶. Ekkor már, többek között a falu közelségének köszönhetően, folyamatos kapcsolatban voltak a gilvánfai paraszt családokkal. Nekik dolgoztak. A falusi lakókkal viszonyuk egyértelműen kliens–patrónusi jellegű volt. Minden parasztsaládnak megvolt a maga „oláhja”, akit szívesen hívott, mikor adódott valami. Azok pedig munkájukért ebédet, italt, terményt kaptak. Ez a fajta viszony egyáltalán nem nevezhető szimmetrikusnak, hiszen az „olájok” nem egyenlő alkufelek, meglehetősen kiszolgáltatott helyzetben vannak. Azonban mindenképpen más természetű viszony ez, mint a korábbi időszakban az unturosokra is – a dikukra továbbra is – jellemző, kizárólag családra, nemzetségre, vigákra korlátozódó erős kötések és a kéregető jellegű kifelé-felfelé irányuló kapcsolatok.

„– És drágaságom, ő azért tartott minket, a Milus Géza bácsi, mert mi dolgoztuk nekik a földjüket. Mi kapáltunk, arattak a szüleink is. Nagyon szeretett minket, ha románok is voltunk, mi tisztességes úton-módon jártunk. Fogadtak minket. Dolgoztunk, aztán este kaptunk vacsorát, nem mi, az öregek, na. Az idősebbek, elfogadta őket vacsorára, fosztották a kukoricát. Haza is hozott édesapám bort, úgyhogy szerette őket ez a falu. (...)

– És onnan a telepről jártak be ide a tehenészetbe dolgozni?

– Igen, onnan jártak be. A férjem meg az apósom. Meg a legkisebb fia is, az is csírás volt. Ez kifejté az istállót majdnem egyedül. A gép se fejt volna jobban, mint ez a fiatal gyerek. Akkor még nagyon fiatal volt, az öccse, de nagyon jó munkás volt. Nagyon szerette őket a Takács Géza bácsi, az volt az elnök. Nagyon szerettek minket. Nagyon kedvesek voltak hozzánk, mi is olyanok voltunk hozzájuk. Nagyon sokat dolgoztunk náluk.” (N. I.-né/unturos)

Az unturosok ebben az időben amellet, hogy paraszt családoknál dolgoztak terményért, élelemért, a tsz-ben is vállaltak munkát állatok mellett és a földeken egyaránt.

Parasztosodás és felzárkózás

Az unturosok beköltözése a faluba alkalmat teremtett teljesen új életstratégia kialakulására, rögzülésére. Ez elsősorban azt a mintát jelenti, melyet a paraszti családok közvetítettek, másrészt az új lakóhelyből adódó lehetőségeket. A faluban élő családok elkezdtek állatokat tartani, gazdálkodni a kertben, háztájjizni, dolgozni a tsz tehéngazdaságában. A munkák jellege is megváltozott. Akkori unturos férfiak között traktorosokat, teherautó-sofőröket, kőműveseket találunk. A munkamegosztás tekintetében is tehát feljebb kerültek. Ezzel egy időben és szoros összefüggésben a paraszttal való viszony kezd kontraktuális jelleget öltetni. Egyenlő alkufeleknek ekkor sem nevezhetők, de a viszonyok kezdenek kétoldalúakká válni. A házakat pénzért vásárolták a parasztoktól. Érdemes figyelni az áralku elmondására a következő interjúban. Mindez arra enged következtetni, hogy a parasztok és a Vethelen élő unturosok viszonya egészen más jelleget kezd öltetni. Ez már nem a „hullott almáért, aludtjéért dolgozó oláh”, hanem szerződő fél. A későbbiekben feltűnik az orvos és a tanító is az elbeszélésben. Ilyen összefüggésben értelmiségi szereplőkről a dikuk erről a korszakról beszélve egyáltalán nem tesznek említést. Ez már az integráció azon foka, mikor felismerik ezen funkciók szükségességét. Az állatorvos az, aki ért a jószághoz, a tanulás pedig érték, mert megkönnyíti az előrejutást.

„– Én 17 éves voltam, amikor odamentünk a Géza-telepre (Varga-telep, kétsor), odamentünk lakni. Én már nem laktam ottan, én már bent laktam a faluban, ez a mi házunk volt, ez a Csere háza. Huszonnégyezerért vettük meg ezt a házat.

– Kézpénzért?

– Kézpénzért... még nem volt kész. Hanem tehenet is adtunk neki, marhát. Az apósomnak voltak tehenei, akkor mondta a Jani bácsi, hogy adjon abban az árban egy tehenet. És akkor az apósom adott tehenet, 20 literes tejjel, úgy sajnáltam azt a tehenet, hogy csoda. Odaadta neki. Minket sem akartak beengedni a faluba, itt csak pásztorok lakhattak, kanász, csordás. Ide nem akarták beengedni az oláhokat. De minket azért beengedtek, mert tudták, hogy olyanok vagyunk. A férjem meg az apósom csírás volt.

– Mi az a csírás?

– Tehenekkel foglalkoztak. Volt itt tsz, és akkor már alakult a tsz, akkor volt csordás, fejte a teheneket, kézzel fejtük a marhákat. Még én is elvoltam fejni. Nekem is volt három tehenem, fejés, meg két bika, hizlaltam bikákat. Kis bikákat szoptattam is. Amikor volt időm, elmentem a Lenke nénivel, meg az Iza nénivel, volt amikor csak látogattam őket, nem nagyon akart a férjem aláengedni, mert én féltem azoktól a tehenektől.” (N. I.-né/unturos)

„– én itt születtem, én 56-os vagyok, én vagyok a legkisebb ötünk közül. Mert mikor idejöttünk a faluba lakni, akkor én már 6-7 éves voltam, első voltam. Mi voltunk az elsők, akik jöttünk ide a faluba.

– Hogy vették meg azt a házat?

– Kézpénzért vették. 15 000 Ft, az valamikor nagyon nagy pénz volt. Dolgozott a Pista bátyám, a Marisunk, édesapám, Ferkó, úgyhogy összeszedték a pénzt, és úgy vették kézpénzre. De hát akkor a Ferkónk már megnősült, a Pista azt hiszem, otthon volt. Azt hiszem, ketten vették meg a házat. Édesapám meg a Pista bátyám. Elsős voltam, mikor már idejöttünk a faluba, mert itt lakott az édesapám öccse. Szemben. Azok is meghaltak, Lőrincre költöztek, elmodernosodott a világ. Utána persze megint dolgoztak, édesanyám akkor olyan 49 éves lehetett, akkor már nem dolgozott sajnos, akkor már csak itthon volt velünk. Édesapám sokat kombájozott, traktorozott, tudott vezetni, annak is tönkrement az egészsége, akkor nyugdíjas lett, ez a rokkantsági, úgyhogy így voltunk.” (B. Gy.-né/unturos)

„– Én foglalkoztam velük, én olyan bikákat hizlaltam, hogy az orvos is félt köztük menni. 6 mázsásak voltak. És akkor az orvos, mikor találkozok vele, bejön beszélgetni, azt a bikám beszorította a falhoz, mondta, hogy most mi lesz, Nagyné? Csak egyszer szóltam neki románul, hogy menjen odébb, és akkor kiszaladt a doktor úr. A Faragó Józsi bácsit meg a jászolba dobta be a Gyurka. Az egyik bika Gábor volt, a másik Gyurka. Mondtam neki, Gyurka nem szabad, románul.

– És mit tetszettek a bikával csinálni? Mire volt jó a bika?

– Leadtam a bikát, de sajnos nagyon keveset kaptunk abban az időben értük. 6 mázsa 40 kilós bikára kaptam 14 000 forintot. Mikor leadtam a Gáborkámat, az 5 mázsa volt, azért kaptam 18 000 Ft-ot. A célom az volt, többet nem megyek neki a falnak. Sellyén, egy ilyen kis bácsi vette át őket. Egyet ráütött arra a veresre, hogy kié ez a csúnya bika, ráütött. Én nagyon kemény asszony voltam, én, ami a szívemen volt, az a számon is volt, én nem félttem soha az igazságért.” (N. I.-né/unturos)

Az unturosok tehát elkezdtek az elköltöző parasztoktól házakat vásárolni, nagy részük behúzódott a faluba még abban az időszakban, amikor az eredeti paraszt lakosság többsége ott élt. Világosan kiderül az is, hogy nem egyszerűen a paraszti élet utánzásáról van szó ekkor, hanem sokkal mélyebb adaptációról. Az állattartás nem mindenekfelett álló dolog volt számukra, nem elsődleges. Csak addig foglalkoztak vele, amíg racionálisan végiggondolva megérte, illetve ha szükség volt rá.

„– Dolgoztam. Voltak akkor, de most – hogy mondjam –, amikor dolgoztam a BÉV²⁷-nél, akkor nem voltak állataim, mert nem volt kire hagynom. Csak úgy vettük, mert lehetett venni. Ó, megkaptam a fizetést, elmentem a vásárcsarnokba, bevásároltam egy karton csibeaprólékot, betöltöttük a hűtőt, így mikor estére hazajöttünk a munkából, vagy ezt főzött a lány, vagy hoztam hideget. Jobb volt a megélhetés. Olcsóbb volt és jobb volt, mint most. Valamikor emeletes tortákat csináltam, süteményeket, sok mindent. Olyan süteményeket, kalácsokat, tortákat.” (B. Gy.-né/unturos)

A viszony a falubéliek és a faluban élő beások között kezdett szimmetrikusabbá válni. Az egyik asszony arról mesél, hogy az esküvőjén (hatvanas évek vége–hetvenes évek eleje) magyar asszonyok főztek. Majd ugyanő meséli, hogy ő vigyázott a tanító gyerekeire, amikor a szülők nem értek rá.

„– Sokat dolgoztam az életbe, a férjem is sokat dolgozott. Utóbb már mikor kevesellte a fizetését itt a tsz-ben, azért 1 500 Ft-ot kapott, ez már túlzás volt, mert a lányok mindig nagyobbak voltak, iskoláztatni kellett, először kezdték az előkészítést, mert nem volt óvoda. Olyan tanárok voltak itten, hogy le a kalappal. Az egész család itt volt, én a két lányát úgy tartottam, dajkáltam őket. Itt hagyhatta nálam, szerettem őket nagyon, mehetek a bálba, a tanár mehetett a feleségével a bálba. És kiiskoláztatta a lányomat. Utána Magyarmecskére kerültek, mind a két lány, hogy mondjam azt a tanárt, ő meg a felesége, ezek iskoláztatták tovább a két lányomat. Az Úrnak adjak hálát, hogy megnevelte a két lányomat, tisztességes úton, kiiskoláztatta őket. Most is az a tanár úr. Meg is ajándékozott engem, mikor a konyhán dolgoztam.” (N. I.-né/unturos)

A gazdasági, termelési szférában átvett minta csak akkor hasznosul igazán, ha a mindennapi életben és a személyközi kapcsolatok szintjén is adaptálják. Ez akkor vált nyilvánvalóvá, amikor a rohamos kiköltözésekkor, a falu elnéptelenedése időszakában az unturos családok többsége is elhagyta Gilvánfát. Ezt a magasabb fokú parasztosodás jeleként értékeljük: a gazdasági feltételek változása a faluban élt unturos családok többségére épp olyan hatással volt, mint a paraszti családokra.¹⁸

Közeledés

Néhány diku család is képes volt egyfajta életstratégia-váltásra. Az akkori szociálpolitikai, hatalmi döntések számukra is lehetővé tették az OTP-hitelre történő házvásárlást. Így juthatott a hatvanas évek végén néhány diku család az erdei telepről egyenesen a faluba. Ezzel megteremtődtek számukra is a felzárkózás feltételei. Ez azonban az első unturos család beköltözéséhez képest tíz–tizenöt évvel később volt.

„– 14 éves koromban kerültünk el az erdőből, 1966-ban, 67 tavaszán. Elkerültünk, itt vett édesapám a faluban házat, felszabadult a szociális politikai kérdés, és kezdték a cigányságot lakáshoz juttatni. OTP-re vette édesapám a lakást, idekerültünk, utána 69-ben nősültem meg, egy éven keresztül az édesapámnál laktam, majd kubikus lett belőlem. (...) Nézze, 14-dik éves koromban volt egy balesetem, egy úti balesetem, 1968-ban, 16 éves voltam pontosan, már úgy tudtam dolgozni, hogy azok közül két embert ledogoztam, 16–17 éves koromban. Fát vájni, az nem gyermekmunka. A szabadszentkirályi tsz-ben ástunk egy akácot, egy se mert az erdőszhez menni, hogy előleget kérjen, kivéve a Jani. Voltam 14–15 éves, ha a horvátok ki-döntögettek 25–26 fát, én is kivájtam. Nem hiszi el. Ilyenek voltak az ujjaim, mint a gomba, mert megdagadt, mert olyan kemény az akác, hogy berezonált a fejsze nyele, mikor odavágtam neki. Ilyenre dagadtak az ujjaim, míg meg nem szoktam. Abban az időben kaptunk 25–30 forintot, az nem volt sok. 30 évvel ezelőtt. Nem volt sok. És kérem, én akármikor odamentem az erdőszhez, mondtam, hogy Kálmán bácsi – nem mondtam, hogy erdősz úr –, kéne nekem pénz. Mennyi, fiam, Janikám,

mennyi? – idősebb bácsi volt. Sajnált ennyit dolgozni, felnőttek nem dolgoztak ketten annyit.” (O. János/diku)

A dikuk között is, akiknek többsége a Varga-telepen élt, volt példa állattartásra, kertművelésre, de ez jóval kevésbé volt jellemző, mint a faluhoz közeli, illetve a faluban élő unturosokra. Alapvető különbségnek tekinthető viszont az, hogy a legkevesbé sem volt jellemző a viszonyrendszer átalakulása. Nem igazán beszélhetünk esetükben életstratégia-váltásról, inkább csak az adott helyzet, a lehetőségek kihasználásáról kevésbé racionális, semmiképpen nem hosszú távú, számító gondolkodás alapján. Egy családot leszámítva a Varga-telepen laktak. Gyakori volt, hogy a fiú gyermekek megnősülvén apjuk telkén húztak fel családjuknak vesszőből és sárból „gunyhókat”. A házak többségét azonban készen kapták. Ezek egyszerű, vakolatlan kénoszatú, téglából és vályogból épített „CS-lakások”.

„– Mondom, anyám vett egy putrit, tele volt patkánnyal. Mert rászedte a testvére, hogy vegye meg. Anyám meg nekiszaladott a falnak. Akkor úgy vették meg azt, amiben most lakik a menyem a fiammal, 7 000 Ft-ért. Mert én dolgoztam a vállalatnál, tudtam venni OTP-t. Akkor vettem fel 15 000 forintot, akkor vettem egy dagit, malacokkal együtt, meg azt a házat 7 000 Ft-ért. Megvettem, meg ami kell a konyhára, liszt, só, paprika, mindent, hogy ne menjen anyám dolgozni.” (O. I./diku)

- „– El kellett jönni. Mindenkinek építkezni kellett.*
- Házhelyet kaptak, vagy már kész házakat?*
- Házhelyet kaptunk, és arra építkezni kellett.*
- És saját erőből kellett felépíteni a házakat?*
- Saját.”* (O. József/diku)

A diku származásúak többségére a mezőgazdasági idénymunka és a közeli nagyobb helységekből vállalt alkalmi munka volt jellemző.

„– Régebben munkalehetőség volt, dolgoztunk. Mert úgy volt, hogy aki dolgozott, annak volt, aki nem dolgozott, annak nem volt. Mint most is. Most nem bírom azt mondani, abban az időben az aratás, nem úgy, mint most, hogy kombájnok, hanem kézi kaszával. Mi összeraktunk, és abból kaptunk holdanként 120 kiló gabonát. Naponta egy hold búzát le tudtunk kaszálni, de hárman. Meg volt egy marokszedő, egy kaszás, és egy kötöző. Abban az időben, amit én mondok. Nagyon drága volt egy mázsa búza, most – mit mondjak, nem mondok sokat – ötszöröse. Mert mi megkezdtük a kaszálástól kezdve a búzát, az aratást, a cséplést, és akkor megvolt a jövedelem. Nem kellett nekünk menni kenyeret venni, hanem fogtuk magunkat, a búzát nem adtuk el, az árpát, zabot eladtuk. Mert a cséplőgéppel dolgoztunk, úgy fizettek. És amikor egybejött, akkor egy hónapig, de akkor mentünk másik falukba is. Akkor bejött az egész nyári gabonánk. Na most, azt úgy csináltuk, hogy valahol otthagytuk, azért fizetni is kellett, hogy ott tartják a gabonánkat, mert gabonát, búzát nem adtunk el. Amikor kellett menni malomba, akkor fogtunk egy kocsit, akkor elvittünk 5–6 mázsát, búzát. Hiába azt mondom, hogy egy zsákkal. Annak a korpáját régebben eladtuk, mert nekem nem kellett ...” (O. József/diku)

„– Én meg az Ofotértnél voltam takarítónő, felmostam, mást nem csináltam, és akkor lefeküdtem ott a kirakatnál. Erre jött az újságíró, lefényképezett, másnap, úgy hidd el, veszi a nagyfőnököm az újságot, gilvánfai takarítónő ott van. Azt mondja nekem a főnököm, jöjjön ide, Orsós, ismeri ezt a takarítónőt? Én voltam, ahogy feküdtem le a kirakatba. Nem volt semmi, meleg volt, csak lepucoltam azt az ablakot, elfáradtam, lefeküdtem. Mit tudtam én, hogy most azok is ott fognak járni. Erre fel másnap mindenki megvette a takarítónőt. Ezért kaptam – de nem írásbeli fegyelmit – csak így.” (O. I./diku)

A diku családok többségére ekkor jellemző fogyasztói magatartást jól illusztrálja a következő interjú-részlet:

„– Hát jöttek a búcsúk, húsvét, karácsony, minden szegény igyekezik, hogy jól teljen el, ha fizetés van, még most is, ha kapunk pénzt, veszünk húst, túrót, paprikát, paradicsomot, mert mire az ilyen megéri, addigra hol van. Akkor csinálunk töltött káposztát, pogácsát, csinálunk húsokat, jó leveseket, legalább egyszer együnk finomat, egyszer egy fizetésből.” (O. I./diku)

Ez az az időszak, amikor a diku-unturos viszony nemzetségiből vagy társadalomból átalakul gazdaságivá. A szaporodó vegyes házasságok miatt egyre nehezebb eldönteni, ki melyik csoportból származik. Ennek számontartása lassan el is veszti értelmét, a megkülönböztetés már csak egyfajta életvitelre utal. Már nem családokhoz, hanem magatartásokhoz kapcsolódik. Nem azt akarjuk ezzel állítani, hogy a dikuk valami tradicionálishoz ragaszkodnának, az unturosok pedig felismerik az adott gazdasági helyzet szülte lehetőségeket és kényszereket. Azt állítjuk, hogy azonos politikai-gazdasági helyzetben a közelmúlt változásainak különböző társadalmi helyzetben való megélése ekkora különbségeket okozhat. A gilvánfai beások differenciálódása épp e helyzetek különbözőségének következménye.

Leszakadás, gettósodás

A gazdasági-politikai változások következtében a gilvánfai beások esetében megszakadt, megtört a parasztosodási folyamat az 1980-as évek végén. A megélhetési lehetőségek erősen beszűkültek, a munkakeresés szinte teljesen reménytelenné vált. A paraszti és a parasztosodott unturos családok teljesen elhagyták a falut, Gilvánfa lakossága mára teljesen homogén mind gazdaságilag, mind etnikailag. Külső csoportokhoz tartozókkal való érintkezésük minimális és erősen hierarchizált. Gilvánfainak lenni ma stigmatizált létet jelent. Mind térben, mind társadalmilag távol kerültek minden más társadalmi csoporttól. A teljes kiszakadás, szegregáció és gettósodás jellemzi ma a falut. Nincsenek minták, közeli, referenciaként működő csoportok.

„– Hát, én már nem szeretek itt lakni. Én szeretnék visszamenni Pécsre, menni dolgozni és megint visszakerülni abba a körbe. Mert itt nem találok fel magam. Itt úgy érzem, hogy csak telnek a napok és hasztalan. Mert ami van, az a pár állat, az

nem sok, azt egy óra alatt meg tudom csinálni és akkor a mindennapok csak avval telnek el, hogy főzök meg takarítok, nem igazán vagyok feldobva ettől.” (B. M./unturos)

„– ...azok a régi idők nagyon megváltoztak.

– Miért? Mások most az emberek?

– Más. A verekedésben, másban nem.

– Régen ez nem volt jellemző?

– Nem, nem. Betörés, ilyen soha nem volt, soha. Nem kellett a rendőrségre menni senkinek se. Megkerestük a magunkét, elmentünk aratani, meg ezt-azt vállaltunk. Dolgozni jártunk, meg tudtunk élni, de most csak az isten fasza van.

– Miért változott ez így meg?

– Ez a rendszer nem jött volna be, lett volna munka, de 90 óta már nem dolgozok semmit se. Mert akkor le kellett számolni a vállalatától. 27 évet egyfolytában dolgoztam a vállalatnál.

– A Laci gyerekének volt már keresztelője?

– Nem még. Majd ezután lesz. De nem késtünk még vele. De ahhoz pénz is kell, mert élni is kell valamiből. Mi az a 9 300 Ft, amit én kapok jövedelempótlót? Semmi. Vannak a disznók, vegyek tápot, villanyszámlát is fizessek, a vizet, marad is meg nem is, ez így van. Nem is elég az a pénz.

– És akkor mit csinálnak, ha előbb elfogy, a hónap vége előtt?

– Akkor adósságot csinálok.

– Akkor kihez, hova lehet fordulni kölcsönért?

– Hol a másik fiamnak van pénze, hol apámnak, így.

– Szóval főleg rokonoktól?

– Más ügyse ad.

– És ők is szoktak fordulni ide segítségért?

– Persze. Én is szoktam adni nekik.” (B. B.-né/unturos)

„– És akkor hát volt nekünk ott a telepen egy ház, egy szoba-konyha és az is lement, ledőlt. Akkor már meg is volt a gyerek, azt hiszem. Most nem tudom, mennyi volt, talán olyan pár hónapos, 5–6, olyan féléves körül volt. És ledőlt a ház, és az úgy volt, hogy vágott benn az élettársam fát, itt a szobába és ahogy beleütötte a fejszét a fába, úgy az egyik oldala lement a falnak. De hát ez akkor még pont pici volt, a gyerek, és akkor hát mindjárt volt a szomszédom, az fogta a gyereket, na jól van, már az is nyomorék volt, hát egy kézzel tartotta a gyereket, s akkor mondtuk a szomszédnak, hogy vigyázzon addig rá, míg szólunk a polgármesternek. S akkor följöttünk a faluba, s akkor ott volt a polgármester a kocsmába, mert akkor még volt kocsmá, és akkor szóltunk a polgármesternek, hogy polgármester úr, dől össze a ház, és akkor ő is csak nézett és minden, és a végén azt mondta, mi akartuk csinálni asztat, hogy menjen szét. Ez közbe nem volt igaz, mert több mint 30 éves volt már az a ház. Már nagyon régi volt. S akkor már késő este volt, olyan 9–10 óra felé volt, amikor ledőlt, és akkor este, nem, másnap engedtek csak ide, ebbe, addig

ott aludtunk a szomszédokba, annál, aki nyomorék volt, aki a telepen lakik. És másnap jöttünk ide, ebbe a házba, ide engedtek be.” (S. I./beköltöző, élettársa unturos)

Még egyszer szeretnénk felhívni a figyelmet arra, hogy ez az út nem beás sajátosság. Nem a beásokat jellemzi elsősorban, hanem arra világít rá, hogy az egyre szűkülő lehetőségek következtében a peremhelyzetben élő csoport hogyan kerülhet még lejjebb a társadalmi létrán. Egyazon változások másként érintik a gazdagodó adózásiakat (Vajdaság), a református vallású, erősen integrálódott, zenész bogyszlóiakat, a nem cigány családokkal még mindig kliens–patronusi viszonyban élő hidasiakat. Ugyanakkor hasonló mértékű gettósodás tapasztalható Alsó-szentmártonban, ahol muncsánok¹⁹ élnek etnikailag szintén homogén helyzetben, távol más társadalmi csoportoktól.

A homok titkai

Gilvánfa mára szinte teljesen zárt falu lett. A más kultúrával, más réteggel, csoporttal, a külső világgal való egyetlen kapcsolat is virtuális. A televíziózás egyre fontosabb része a mindennapi tevékenységnek. Valós, működőképes mintát azonban ez nem közvetít. Az a minta, amit innen átvesznek, teljesen irracionális, a valóságban igazán nem adaptálható. Erősen a fogyasztásra koncentrál, miközben a források hiánya több mint nyilvánvaló. E televízió által közvetített magatartási minta elég jól rá tud épülni a tartósan nincstelen rétegekre jellemző számító gondolkodás hiányára (Bourdieu 1978)²⁰, a felhalmozás helyett a fogyasztásra koncentráló életmódra. A televízió tehát az azonosulás látszatát teremti meg, közben pedig a jelen helyzet kilátástalanságát fokozza.

Egy gilvánfai kisgyermek keresztelőjére hívtak meg minket nemrégiben. A közelemlétről szóló keresztelős történetek alapján az a kép alakult ki, hogy ez igen fontos ünnep. Sokkal fontosabb, mint az esküvő, amit már régebben sem nagyon tartottak meg. Ehhez képest egészen mást tapasztaltunk. A templomi keresztelőt követő családi ünnepen levesporból készült levest és fasírtporból készült fasírtot ettek, a rokonoknak kis részét hívták csak meg, őket is nagy nehezen lehetett elcsalogatni a tévé elől, mert vasárnap kora délután volt. Ilyenkor ismétlik „A homok titkai”-t. Ez a brazil sorozat Gilvánfán nagy népszerűségnek örvend. A vetítés időpontjában teljesen üresek az utcák. A korábbi focimeccsek is azért szűntek meg, mert mindenki a filmet nézte helyette.

Közel, távol

Az unturos származásúakra a mai napig jellemző, hogy erősebben tartják a rokoni kapcsolatokat, az eredeti szokásokat és a beás nyelvet. Ennek okát abban látjuk, hogy a gazdaságilag viszonylag prosperáló időszakban e csoport társadalmi pozíciója jóval kedvezőbb volt, mint ugyanakkor a dikuké. Az integráció lassú folyamata

komolyabb differenciálódás nélkül indulhatott el a csoport számára. A közösség együtt válthatott életstratégiát, szervesen vált parasztosodó közösséggé. A parasztokhoz fűződő viszonya kliens–patronusiból kontraktuális alakult, miközben a csoporton belüli viszonyok az együtt emelkedésnek köszönhetően megmaradtak közösségeinek.

A dikuk ezenközben a társadalmi, térbeli távolság miatt csak nehezen tudtak élni a megnyílt lehetőségekkel. Számukra a felzárkózás vagy emelkedés akkor adatott volna meg igazán, amikor a gazdasági lehetőségek kezdtek beszűkülni. Akkor kerültek közel a faluhoz, akkor kezdtek oda beköltözni, amikor a paraszti stratégia már a menekülést diktálta. Sem a kedvező feltételek, sem a mintaadó paraszti réteg nem volt már adott a dikuk számára ez idő tájt. A gazdasági helyzet következtében a közösség minden tagja külön-külön a társadalomról való teljes leszakadást élte meg.

A gilvánfai beás családok többsége (a homogenizáció következtében függetlenül diku vagy unturos származásuktól) ma is a hagyományos közösségi szabályok között próbálja élni életét. Ez azonban súlyosan megterheli a feltörni próbáló családokat. A szűk források következtében ugyanis az emelkedés csak egy-egy család számára adott. A családi, közösségi kapcsolatok viszont ezt az egyéni utat szinte lehetetlenné teszik.

Néhány család felismeri, hogy a mai feltételek között változtatni kell az életmódon.

Amint arra korábban már utaltunk, a gilvánfai beások egy csoportja (unturos) már korábban stratégiát váltott, parasztosodni kezdett, a korai és együttes váltás következtében pedig megtartotta közösség által meghatározott kapcsolatait. Ma ez épp olyan hátráltató tényező számukra is, mint azok számára, akik ebben az integrációs folyamatban „hátrébb” tartottak. Ennek köszönhetően a diku és unturos fogalmak némileg függetlenednek a korábbi származási csoportoktól és a mai életstratégiákra, magatartásra, életvitelre használhatók. A kedvezőbb körülmények következtében az adott feltételekhez jobban igazodó, mobilabb családok a mai „unturosok”, a tovább csúszó családok pedig a dikuk. Ez a fajta kölcsönös megkülönböztetés napjainkban erőteljesebbé válik, amikor a stratégiát váltó családokhoz képest a stagnálók egyre lejjebb kerülnek.

Mindezekkel arra szeretnénk volna felhívni a figyelmet, hogy a gazdaságilag nyitott, előrehaladó közegben sokak számára válnak adottá a feltételek az integrációhoz. Egy korábbi helyzet hatására kialakult társadalmi-térbeni elhelyezkedésből adódó különbségek eséllyel kiegyenlítődhetnek, nem differenciálják tovább az adott közösséget. Beszűkült lehetőségek között azonban a szelekció felerősödik. Csak a lehetőségeknek legmegfelelőbbek választódnak ki, mehetnek tovább az integrációs úton. Ez újra differenciálja az adott csoportot, immár az új szempontok alapján.

Mindez jól jelzi, hogy nem lenne helyes sajátosan cigány vagy akár beás útról beszélni. Az integráció tekintetében itt a társadalomalattiság a legmeghatározóbb. Amit a cigány vagy beás közösség, életvitel hátráltató jellegének tekintenek sokan,

az nem más, mint a korábbi állapot rögzülése a peremhelyzet okozta nehézkes adaptáció miatt.

Jegyzetek

- ¹ Ezúton szeretnénk megköszönni Derdák Tibor segítségét, aki helyismeretével és témában való jártasságával nagyban hozzájárult e cikk elkészültéhez.
- ² Gilvánfa környéki beás cigányok beadványa az alispáni hivatalhoz 1891. július 1-én (lásd Pomogyi 1995).
- ³ A beás szavak írásában az Orsós Anna (1997) által kidolgozott lejegyzési módot használjuk.
- ⁴ Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1971-ben végzett kutatásról. A kutatást Kemény István vezette. MTA Szociológiai Kutató Intézet, 1976.
- ⁵ Szalai Andrea (1997) is hasonló tapasztalat beások körében, de saját tapasztalataink, interjúink is erre vezettek bennünket.
- ⁶ A Gilvánfán élő beások két csoportja. Lásd később.
- ⁷ Havas Gábor korábban már idézett írásában például a teknővájást mint tradicionális beás foglalkozást írja le. Beásokkal kapcsolatos írásából magunk is sokat merítettünk, azt alapvető műnek tartjuk e témában. A jelen történéseit vizsgálva azonban számunkra az rajzolódik ki, hogy a teknővájás is csupán állomás e csoport életében. Ennek kialakulásáról ma igen keveset tudunk, de valószínűsíthető, hogy az akkori helyzetnek ez a foglalkozás felelt meg a legjobban a társadalom peremén élő csoport számára.
- ⁸ Érdekességgént megemlítjük, hogy olyan erős a ragaszkodás ehhez a viszonyrendszerhez, hogy a paraszti családok megkérdezik ugyan az elhívott beást, mit kér fizetségül az elvégzett munkáért, de ha pénzt, akkor kifizetik, és őt többet nem hívják. A hidas beások többsége is ezt fogadja el helyesnek és társát ítéli el szemtelenségéért.
- ⁹ Kemény István: *Az életformáról*. Kézirat 1978. Idézi Havas Gábor (1994).
- ¹⁰ *Gilvánfa Község Krónikája 1972–73*. Varga János krónikás, VB-titkár, kirendeltségvezető.
- ¹¹ Derdák Tibor feltételezése alapján.
- ¹² Jelentése bizonytalan. A magyarázatokban legtöbb esetben negatív jelentésekkel találkozunk akkor is, mikor diku származásától kérdeztük. Leggyakoribb fordítása a „mocskos” vagy „erdei” volt.
- ¹³ Jelentése magyarul: zsíros.
- ¹⁴ A „gunyhó” elnevezést fenntartjuk a hagyományos, faoszlopok által tartott, ágakkal körbefont és sárral tapasztott falú kis, egyhelyiséges házaknak, melyeket a beások maguk építettek és szükség esetén építenek ma is. Az állatok tartására gyakran ilyen technikával építenek ólakat, de más falvakban ma is akadnak a ház telkén felhúzott gunyhók, melyekben a család egy része él.
- ¹⁵ *Gilvánfa Község Krónikája 1972–73*.

¹⁶ *Gilvánfa Község Krónikája 1972–73.*

¹⁷ Baranya megyei Építőipari Vállalat.

¹⁸ Az elköltöző unturosok ma nagyobb falvakban, környékbeli kisebb városokban élnek, általában vegyes (beás–magyar) házasságokban, az integráció magasabb fokán.

¹⁹ A beások másik, Baranyában élő csoportja. Elsősorban Alsószentmártonban és környékén találhatók, élő rokoni viszonyban a horvát határ másik oldalán lakó muncsánokkal.

Hivatkozások

Bourdieu, Pierre 1978. Egyszerű újratermelés és ciklikus idő. In.: P. Bourdieu *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Budapest: Gondolat

Derdák Tibor 1992. Kik a beások? In: *Tavaszi virágok. Beás cigány iskolai énekeskönyv*. Előszó. Budapest: Fii Cu Noi

Havas Gábor 1994. *A megélhetési módok és a többségi társadalomhoz fűződő viszony változásai a magyarországi cigányok különböző csoportjaiban*. Kézirat.

Ladányi János–Szelényi Iván 1997. Ki a cigány? *Kritika*, 12.

Orsós Anna 1997. *Beás–magyar kézisótár*. Kaposvár

Pomogyi László 1995. *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon*. Budapest: Osiris-Századvég

Szalai Andrea 1997. A „mi” és az „ők” határai, avagy a beások belülről. *Regio*, 1.

